

KUĆNA ZADRUGA I SUVREMENO DRUŠTVO

Zdravka Leutar

Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Studijski centar socijalnog rada

Pregledni članak

UDK 392.3(497.5)

Primljeno: lipanj 1999.

U ovom članku analizira se kućna zadruga kao specifična struktura obitelji na našim prostorima, te je kao takva bila i jest predmet zanimanja i bavljenja različitih stručnjaka kod nas i u svijetu. Stoga je ovaj rad temeljen na literaturi domaćih i stranih autora koji govore o otkrivanju porijekla zadruga, načinu života i uloga njenih članova, te uzrocima njenog raspada. Sustav razmišljanja, vrijednosti i načina ponašanja koji je bio prisutan u porodičnoj zadruzi zadržao se u nekim svojim segmentima i do danas. Tu se mogu pronaći i elementi zajedništva koji današnjoj obitelji nedostaju. Oni mogu biti poželjne kategorije u borbi protiv individualizma koji sve više zahvaća pojedince i obitelji.

1. UVOD

Analizirajući sociološka istraživanja o obitelji, vidimo da se mnogi sociolozi slažu s činjenicom da je obitelj temelj svakog društva, što znači da je ona bitan faktor socijalne organizacije. Teško bi bilo i pretpostaviti da jedno društvo bez obitelji može dobro funkcionirati. Tijekom vremena u odnosu na obitelj mijenjali su se i stavovi i shvaćanja. Novi pogledi na obitelj dovode u pitanje mnoge pretpostavke tradicionalnih shvaćanja. Prema novim stajalištima obitelj nije neizbježna, te je podložna kritici kao sustav ili institucija (Haralambos, 1994.).

Stoga možemo zaključiti da je obitelj vrlo složen pojam. Razlog tome su upravo različita shvaćanja obitelji. First (1982.) zastupa potrebu promatranja obitelji u kontekstu vremena i prostora kao pojave duboko uvjetovane razvitkom jedne društvene zajednice. Pogledamo li na obitelj šire, u kontekstu današnje stvarnosti, dolazimo do spoznaje kako je društveno značenje obitelji danas osobito diskutabilno. U gotovo svim zapadnim industrijskim zemljama pokazuju se duboke promjene, te djelomično i tako dramatičan razvoj obitelji kao jedva u kojem drugom društvenom području: velik porast razvoda, veliko opadanje broja rođenih (negativan prirodni prirast). Nove oblici obitelji, izvanbračne zajednice ili zajednica majka-dijete naglo se šire i rasprostranjuju. U društvu sve više raste interes pojedinaca da se takve zajednice priznaju i pravno izjednače s bračnom zajednicom (Höllinger, 1987.).

Navedena slika zapadnoevropskih društava s vremenom će postati i naša stvarnost u transformaciji obitelji. Stremjenja i borbe u težnji za dosizanjem Zapada uvjetovane mnogim faktorima koji nisu u ovom trenutku predmet našega bavljenja, naša su realnost s jedne strane. S druge strane svjedoci smo prisutnosti patrijarhalnih vrijednosti u današnjim hrvatskim obiteljima. First naglašava da je za pojmovno određenje porodice potrebno spoznati i utvrditi njezinu društvenu uvjetovanost, te ono što je određuje kao povijesnu kategoriju (First, 1982.). Stoga se želimo upoznati s povijesnim razvojem hrvatske obitelji

kako bismo mogli shvatiti njezinu današnju stvarnost, njezin vrijednosni sustav i način funkcioniranja.

Taj specifikum kućne zadruge, vezan za naše podneblje, osvjetlit će nam mnoga ponašanja u današnjoj obitelji koja, čini se, još uvijek egzistiraju.

Vratimo li se u nedavno proživjelu ratnu situaciju, znamo koliku vrijednost su odigrale obitelj i rodbinstvo upravo u brizi za velik broj prognanih i izbjeglih. Govoreći o solidarnosti hrvatskog društva na tri razine, Puljiz kao primarnu grupu navodi: obitelj, rodbinu, prijatelje i susjede (Puljiz, 1996.). On iznosi da je upravo 80% zbrinjavanja prognanika i izbjeglica bilo u privatnom smještaju, a tek 20% u institucijama. Možemo li korijene toga pronaći upravo u zadruzi, te možemo li zaključiti da rodbinstvo kao vrijednost postoji u hrvatskom društvu i danas? Mandić početkom 70-tih godina navodi da postoje zadruge ne toliko kao konkretne činjenice, nego kao često prisutno stereotipno mišljenje i model ponašanja zadržan do današnjih dana, koji proizvodi pozitivne ili negativne učinke na razvoj društvene zajednice (Mandić, 1974.).

U istraživanju vrijednosti u kontekstu obiteljskog sustava provedenog krajem 80-tih godina Janković tvrdi kako se u današnjem društvu isprepleće patrijarhalno i moderno (Janković, 1998.). Stoga ova analiza i istraživanje korijena zadružne obitelji, njezine hijerarhije, odnosa i uloga, te njezine transformacije može biti ključ novih spoznaja i djelovanja. Neke socijalne vrijednosti, kao npr. "smisao za zajedničko življenje", o kojima piše Utješenović (Ostrožinski-Utješenović, 1988.) i danas su izazov i poželjna vrijednost u suvremenim obiteljima opterećenim individualizmom, te nedostatkom vremena jednih za druge, što je izravna posljedica industrijalizacije i modernizacije društvenog života.

1.1. DEFINICIJA ZADRUGE

Zadruga je slavenska riječ koja se upotrebljava u smislu "zajednica" ili u dodatnom smislu "kućna zajednica". Graničarski temeljni zakon iz 1807. godine daje prvu definiciju kao pravni pojam: "Da bi se privreda pograničnih kuća u odsutnosti muške služinčadi mogla neprekidno dalje obavljati neminovan je veći broj ljudi u kućnoj zajednici. Članovi jedne i iste kućne zajednice prepoznatljivi su po obvezama koje obavljaju bez naknade, svi potječu iz jedne obitelji, ili u ovoj bivaju primljeni" (Kaser, 1995.).

U hrvatskom zadružnom pravu od 1884. zadruga je definirana: "Veći broj obitelji ili članova koji žive u istoj kući, u regiji jedne glavnine, čine jedno seljačko domaćinstvo, zajednički rade na nepodijeljenom imanju, koriste zajedničku imovinu, čine jednu patrijarhalnu zajednicu koja se naziva zadruga" (Kaser, 1995.).

Postoji bezbroj definicija koje su, naravno, obilježene shvaćanjima i ideologijama pojedinih autora. Dalje je potrebno uočiti kako se zadruga tijekom stoljeća mijenjala; ona se nalazila u trajnom procesu preobrazbe, na čemu osobito inzistira američki antropolog E. A. Hammel. On promatra zadrugu kao proces "*zadruga as a process*" (Hammel, 1974.).

Sicard definirajući kućnu zadrugu ili kućnu ekonomsku zajednicu kako smatra da ju je bolje nazvati, navodi četiri bitna uvjeta. To je prvo, krvna zajednica po muškim članovima grupe. Odstupanja može biti samo zbog rada, dakle iz ekonomskih razloga - npr. ulazak zeta u zadrugu. Kao drugi uvjet navodi da je to zajednica života i rada koja se može pojaviti u različitim oblicima. Treći uvjet je čvrsta zajednica vlasništva. Izuzetak su dobra koja

pripadaju ženi. Kao četvrti uvjet navodi zajednicu autoriteta - starješina je nosilac vlasti (Sicard 1974.). Puljiz citira pojednostavljenu definiciju zadruge kao "više porodica u jednoj kući" (Puljiz, 1992.).

Prema K. Kaseru jedna od najpreciznijih je definicija američkog kulturnog antropologa Joel M. Halperna: "Obuhvatna definicija zadruge je zajedničko stanovanje rodbinski povezanih jedinica od najmanje dvije nuklearne obitelji, koje najčešće uključuju i drugu rodbinu, koje zajedno rade i žive, te zajedno kontroliraju i koriste resurse domaćinstva. Obično su članovi nuklearne obitelji i ostali članovi unutar zadruge nadređeni kroz zajedničko porijeklo u rodbinstvu uglavnom po muškoj liniji. Tako je zadruga promatrana u prvoj liniji kao patrilokalna jedinica koja postoji u okviru jednog društva, a koje naglašava patrilinarno porijeklo i formalno je autoritet također patrijarhalan" (Kaser, 1995.).

1.2. PORIJEKLO ZADRUGE

Još do danas nemamo dovoljno podataka o porijeklu zadruge, no postoje teorije koje se razlikuju s obzirom na svoju znanstvenu utemeljenost. Stoga ću pokušati iznijeti samo kratak pregled važnijih znanstvenih mišljenja.

M. Meitzen u svojem djelu "Naseljavanje i agrar zapadnih i istočnih Germana, Kelta, Romana i Slavena" zastupa mišljenje da su južnoslavenske velike obitelji jedna specifično slavenska organizacija. Neki znanstvenici to odbacuju, te tvrde da se postojanje zadruge može pronaći kod različitih naroda: u Indiji, kod Semita, kod Grka i Rimljana, u Skandinaviji, Švicarkoj, Engleskoj, te u Njemačkoj (Kučera, 1945.). M. Fredenberg to pokušava dokazati pravnim propisima te tvrdi da je zadruga postojala još u srednjem vijeku. To mišljenje dijeli i Stanischitsch (Stanischitsch, 1907.). Z. Janekovic Römer zaključuje da je zadruga postojala još u srednjevjekovnim dalmatinskim gradovima. E. Sicard tvrdi da zadruga predstavlja redovitu pojavu do koje dolazi na određenom stupnju „razvoja“ ljudskih zajednica u cijelom svijetu. To potvrđuju konkretne rodbinske zajednice te vrste bilo kod Slavena, bilo kod drugih evropskih naroda, te naroda s azijskog, afričkog i američkog kontinenta. On naglašava kako „sam ethnos“ pritom nema presudnu, pa čak ni bilo kakvu ulogu. Prema Sicardu zadruga je proizvod aktivnosti određenih društvenih uvjeta: ekonomskih i rodbinskih na određenom stupnju društvenog razvoja. Uz zadruge Južnih Slavena kao argument u korist svojeg gledišta navodi rusku *rodnaju*, *otečeskiju familiju*, *rodinnu nedil* odnosno *veliku hustu* u Slovačkoj, u Mađarskoj *nagy csalad*, u Albaniji *fis*, u Alžiru *akhklam* i "kućne ekonomske skupine" u tzv. Crnoj Africi i Latinskoj Americi.

Druga istraživanja spominju postojanje zadruge u Civilnoj Hrvatskoj iz isključivo porezno-ekonomskih razloga, u Vojnoj krajini kroz vojno zakonodavstvo te pod turskom vladavinom kao oporezivanje po glavi stanovnika. Leveley na temelju toga tvrdi da je zadruga jedna etapa u kojoj se od zajedničke imovine ide ka privatnoj.

Teoriji da su prilikom naseljavanja Balkana južni Slaveni sa sobom donijeli takvu strukturu obiteljske organizacije protivi se K. Kaser. On tvrdi da se velika obitelj razvila uslijed nomadskog načina življenja na Balkana, te turske vladavine. Kaser misli da su Južni Slaveni ta kompleksna domaćinstva preuzeli od Ilira, koji su također bili nomadi, te su se ona migracijskim gibanjima preko Balkana proširivala dalje (Kaser, 1995.).

2. SOCIJALNA ORGANIZACIJA

2.1. EKONOMSKA BAZA: KOLEKTIVNA DOBRA

Zadruga nije mogla postojati bez zajedničkih dobara, ali nekretnine nisu bile bezuvjetno potrebne za egzistenciju zadruge. Maločas je spomenuto da se zadruga razvijala u okviru pastirskih grupa koje nisu posjedovale gotovo nimalo zemljišta. Sve nekretnine, kao što su kuće i polja, bijahu u zajedničkom posjedništvu. Domaćinstvu je na upravljanje djelimično dana pokretna imovina, npr. goveda, živežne namirnice i oruđe za rad (Girtler, 1975.).

U nasljedna dobra ubrajale su se kuće i okućnice, stoka, privredni i kućanski alati, koji se ni u kom slučaju nisu smjeli niti djelimično ni u cijelosti otuditi; tako dugo dok je zadruga egzistirala nisu se smjeli prodati, osim u slučaju neke velike izvanredne nevolje. Ako je netko otudio dio svoje pokretne ili nepokretne imovine, narod je to promatrao kao velik grijeh ili skandal (Kučera, 1945.). Težilo se tome da se posjed preda nasljedniku u jednom dobrom stanju. Nasljedstvo u današnjem smislu u zadruzi nije postojalo. Tek prilikom podjele zadruga raspodijeljen je cjelokupan posjed. Pravo na nasljedstvo imali su svi muški članovi. Starješina u zadruzi započinjao je raspodjelom zadruga. Samo u slučaju da u zadruzi nije bilo muškog člana, žene su dobivale nasljedno pravo.

Moglo se bez problema prodati samo ono što je pretjecalo u domaćinstvu, te se moglo nadomjestiti drugim (stoka, povrće, voće, vino i rakija, te mliječni proizvodi).

2.2 PRIVATNI POSJED

Uz zajednički posjed postojao je i privatni, iako je Bobčev (Kučera, 1945.) mišljenja da privatni posjed nastaje tek u novije doba. Odjeća, nakit, posteljina, oružje ili druge stvari koje su služile pojedinim članovima obitelji vrijedili su kao osobni posjed, bez objašnjavanja opravdanosti porijekla. Žene u odnosu na muškarce nisu bile nositeljice kolektivne imovine. Zbog toga su mogle biti samo posjednice nekretnina, stoke ili novca, iako su općenito te stvari pripadale kolektivnom posjedu. One su se nazivale *osobina*, *osobac*, *osebunjak* ili *prćija*. Taj privatni posjed bijaše stečen izvan zadruga i to kao poklon ili nasljedstvo. "Osobina" se velikim dijelom sastojala od miraza žene. "Što je žena sa sobom u brak donijela, ostajalo je njezino osobno imanje" (Kaser, 1995.). Tome su pripadali odjeća i nakit, te neki predmeti potrebni u kućanstvu. U novije vrijeme žena bi sa sobom donosila i kućni namještaj ili stoku, osobito ukoliko bi odlazila u siromašniju obitelj. Ona bi ubrzo postajala član nove obitelji u kojoj je smjela isključivo raditi. Zbog toga se njezin posjed većinom morao dati u zakup. Njezina stoka obično je pasla na zemljištu zadruga. S tim bi svi prihodi dobiveni od npr. životinja po prodaji mladunčadi, vune ili mlijeka pripadali zadruzi. Jedino su djeca posjedovala pravo na posjed od majke (materevina).

U većini zadruga, kao što je npr. zadruga Varžić u Slavoniji, s mirazom žene nagomilavao se privatni posjed.

Druga mogućnost da član stekne privatni posjed bila je da radi izvan zadruga. Jedan dio svoje zarade morao je donijeti u zadrugu, a ostalo je mogao zadržati za sebe.

2.3. *PODJELA POSLA UNUTAR ZADRUGE*

Jedinstvenost zadruge karakteristična za svako područje jest podjela rada. Može se uočiti da u novije vrijeme pojedine obitelji u zajedničkom domaćinstvu raspolazu pokretnim dobrima, dok su nekretnine još uvijek zajedničko dobro. Našlo se i primjera da se zemljište dijeli za obradu, a troškovi se podmiruju zajednički.

Prema hijerarhiji zadruge pri raspodjeli posla vladala je stroga podjela između muškarca i žene. Muškarac je smio raditi samo određene poslove, dok su drugi bili predviđeni samo za ženu. Unutar istog spola podjela poslova bijaše načinjena po dobi (Kaser, 1995.). Usprkos tome morale su žene muškarcima pri određenim poslovima uvijek nanovo pomagati. Naprotiv, muškarac se nije smio ni u kojem slučaju miješati u područje specijalno vezano za žene: "Ženski poslovi" su u potpunosti pripadali ženi. Bijaše to obveza koju je ona trebala izvršiti. Iako je imala veliko značenje za egzistiranje zadruge, ženin posao ne bijaše označen kao "rad". Vrijednost je imao samo posao muškarca.

Obično su svi članovi zadruge živjeli zajedno. U interesu zadruge pojedini članovi ili obitelji često su bili prisiljeni jedan dio godine živjeti daleko od matične kuće. Jedan dio zadruge sa stokom selio se na ljetnu ispašu, dok su drugi obavljali posao izvan zadruge, npr. žetvu na drugom imanju. Posao se dijelio i kod onih koji su bili na ljetnoj ispaši. Neki su brinuli za mliječne proizvode (pravljenje sira i maslaca), a drugi su čuvali stada. Ovisno o posjedu, i oni koji su ostali kod kuće dijelili su posao: livada, vrt, voćnjak, drva, mlin i oranice. U tipično ženske poslove ubrajali su se: kuhanje, štrikanje, tkanje, porizvodnja odjeće, vrtni poslovi, odgoj djece. Ukoliko je bilo potrebno mogle su pomagati i na polju. Žene u Vojnoj krajini su zbog čestih ratova bile dodatno opterećene, jer su zbog odsutnosti muškaraca morale raditi teške poslove ("muške poslove"), kao npr. orati primitivnim plugovima koji su iziskivali puno snage i energije (Kaser, 1995.).

Ukoliko je zadruga imala puno poslova, a premalo radne snage, u njoj su bile namještene i osobe koje nisu bile članovi zadruge. Takve su osobe obično pomagale pri ispaši i čuvanju stada.

3. HIJERARHIJA UNUTAR ZADRUGE

Rang u zadruzi bijaše oblikovan u skladu s logikom patrilinarnog, patrilokalnog, te s poretkom prvenstva muškarca. Najvažniji aspekt bijaše podjela po spolovima. Dakle, prevladavao je muškarac nad ženom, a unutar istog spola bio je zastupljen princip starosti, te klasifikacija po dobi.

U unutarnjim obiteljskim odnosima postojao je princip patrilinarnosti, dakle specifični rang u odnosu na zapadnu tradiciju. U zadruzi nisu bili supružnički odnosi nego odnosi između oca i sinova, odnosno između braće (Mitterauer, 1994.). Što je domaćinstvo bilo veće, to je hijerarhijska podjela bila stroža kako bi se što lakše moglo upravljati bez "trzavica".

3.1. AUTORITET UNUTAR ZADRUGE

Starješina u zadrugi imao je široke ovlasti, ali nije bio posjednik imanja. Nazivao se "starešina", "kuće glava" ili "domaćin". Sve, s iznimkom ženskih poslova, bijaše u njegovoj nadležnosti. Što je zadruga postajala veća i posjedovala više, to je njegov ugled u selu bio veći. On je morao svugdje braniti i zastupati čast svoje zadruge. I sam je posjedovao određenu čast. Prilikom jela imao je svoje počasno mjesto. Bio je posebno odjeven, te je pri obiteljskim sastancima imao zadnju riječ.

Ali to nije bio nimalo lagan posao. Morao je zastupati zadrugu pred javnim vlastima i pred privatnim osobama. Pazio je da zadruga plaća porez, te druge obveze prema državi i crkvi. Brinuo je da svatko izvršava svoje obveze. Prekoravao je i opominjao neposlušne punoljetne članove, a malodobne je mogao i fizički strogo kažnjavati, što je obično prepuštao roditeljima. Radio je i na tome da među članovima bude što manje konflikata.

Prava i ovlasti starješine su djelomična. On nije u mogućnosti da bez suglasnosti kućnog savjeta proda bilo što od nedjeljive baštine ili da je na bilo koji način otuđi. Sicard time tvrdi da je pojam "starješine" daleko od pojma "pater familias" ili "patrijarha", barem u uobičajenom ili govornom smislu tih riječi (Sicard, 1974.).

Ovo sve ne znači da nije trebao i fizički raditi; morao je obavezno sudjelovati u muškim poslovima. Njegova važna zadaća bila je upravljanje imanjem (Sicard, 1976).

3.2. KUĆNI SAVJET

Uz starješinu zadruga postojao je i savjet zadruge, koji je bio stvarni nosilac vlasti. Savjet, nakon što je jedan problem prethodno zajednički raspravio, prenosi jedan dio svoje vlasti na starješinu. Postoje dva oblika prijenosa vlasti: prava upravljanja te prava raspolaganja. Prava upravljanja su dosta široko prenijeta na starješinu. Ona se svode na organizaciju rada i eventualno zastupanje prava prema trećima (npr. pitanje ženidbe ili odnosa prema državnim vlastima). On je sve to trebao činiti pod kontrolom savjeta. Sicard piše da starješinu izabire savjet iz svojih redova i to na osnovu njegovih provjerenih ili pretpostavljenih sposobnosti, a on ostaje na toj dužnosti dok obavlja svoj posao uspješno (Sicard, 1974.).

Kućni savjet bijaše sastavljen od članova obitelji koji su imali pravo glasa. Žene, pa i "domaćica", bijahu isključene iz skupštine. Pravo glasa imali su svi oženjeni muškarci, a prednost između njih imao je stariji po dobi (Kučera, 1945.). Skupština se sastajala samo u važnim prigodama, te kod donošenja važnih odluka. Većinom je mišljenje starješine bilo odlučujuće. Kod manje važnih stvari poglavar je za savjet pitao najstarijeg sina ili brata. U nekim stvarima pazilo se na mišljenje starijih žena.

3.3. POLOŽAJ ŽENE

U načelu žena bijaše podložna muškarcu. To je išlo tako daleko da je mladi brat smio naređivati svojoj starijoj sestri. Biti muškog spola značilo je biti "stariji" (Mitterauer, 1994.).

S druge strane, među ženama, kao i među muškarcima, postojala je hijerarhija gdje je također vrijedio princip starosti. Glavna žena u kući nazivala se obično "domaćica", a kasnije "gospodarica". Uživala je najviši položaj. Obično je to bila žena "starešine". Ukoliko mu je majka bila živa, to mjesto pripadalo je njoj. U slučaju da je supruga "starešine" bila premlada, preslaba ili iz bilo kojih drugih razloga nepodobna, vodstvo kućne zajednice preuzimala bi druga ženska osoba, koja bi se odijevala u domaćicu (Mayer, 1910.).

Domaćica bi vodila svu brigu oko rada u domaćinstvu. Upravljala bi kuhinjom i novcem zarađenim u zadrugi. Pazila je na red i urednost u kući, dijelila kućanske poslove između ženskih članova i djece. Također je brinula da među ženama ne dođe do sukoba. U domenu njenog posla "starešina" se nije miješao (Kučera, 1945.).

Kako smo već naveli, domaćica je dijelila kućne poslove. Sama je morala također puno raditi. Daljnje obveze joj bijahu: bavljenje vunom i lanom, te raspodjela gotove odjeće članovima zadruge. Osobiti zadatak bio joj je ljubazno primanje gostiju, te bi o tome svaki puta izvješćivala domaćina kuće. Njezine obveze najbolje izražava uzrečica "Domaćica kućom vlada" (Kučera, 1945.).

Vanjski znak njenog autoriteta bijaše svežanj ključeva koje je uvijek nosila sa sobom. Kako smo već ranije naveli, bijaše ona mužu podložna. Izraz te podložnosti bio je običaj da žene ne sjedaju za objed sve dotle dok muškarcima nisu objedovali (Mayer, 1910.).

Druga žena brinula se za kuhanje u cijeloj zadrugi. Ona je nazivana "reduša". Žene su se u poziciji kuharice mijenjale tjedno, nadasve u većim domaćinstvima. Jedna od žena je bila "planinka". Brinula se za opskrbu domaćinstva mliječnim proizvodima. Za ekonomske poslove u kuhinji brinula je "stopanjica".

U većini prigoda žene su muškarcima trebale ljubiti ruke. Nerijetko su ih muškarcima mogli i fizički kažnjavati. Jedna poslovice kaže "Ženu i konja tuci ako hoćeš da ti budu pokorni". Najvažnije obveze žene bijahu da šuti i bude poslušna; "Kučka neka laje, žena nek muči", kaže druga izreka.

Osobito je bilo teško tek udatim ženama. One su bile strankinje u obitelji supruga, te su majka i sestra pred njom imale prednost. Takvo stanje osobito bi se očitovalo prilikom sukoba između svekrve i snahe. Suprug uvijek iz respekta stoji na majčinoj strani. Daljni problem bio je konkurencija između snahe i svekrve. Takvo stanje često se poboljšavalo prilikom rođenja prvog muškog djeteta. Kao tek udana snaha uživala bi jedinu prednost u smislu oslobođanja od težih poslova.

Općenito, dakle, obveze žene bijahu: pripremanje objeda, odgoj djece, briga za odjeću. Pomagale su također na polju i brinule za stoku. Starije žene su bile oslobođene težih poslova. Kćerka u obitelji, kako smo naveli, bijaše na hijerarhijskoj ljestvici iznad snahe, ali njena pozicija bijaše također podređena. Zadruga je počivala na principu patrilokalnosti, s tim da su se muškarcima promatrali kao glavni članovi zajednice u kojoj su ostajali, a žene su je napuštale prilikom udaje.

Često za podjelu zadruge bijahu odgovorne žene. Ipak je pogrešno jedinu krivicu za podjelu u zadrugi njima pripisivati, jer su osobitu ulogu pri raspadu zadruge imali i ekonomski aspekti, te robnonovčana privreda. Individualna ekonomija nudila je ženi povoljniji položaj. Bila je sa suprugom u boljoj poziciji, te je bila jedina "gospoda" u kući.

4. DIJELJENJE ZADRUGE

Potrebno je razlikovati diobu od razvrgnuća zadruge. Objašnjavajući ta dva pojma, Sicard navodi da pod razvrgnućem podrazumijevamo da je trajanje jedne pojave završilo njezinim potpunim nestankom i to kako u pogledu njezinih struktura, tako i u pogledu njezine rasprostranjenosti. Sustav zadruge je došao do svog završetka, te se pretvorio u obiteljski sustav. Dioba, međutim, predstavlja stalnu pojavu. Zadruga diobom ne nestaje, nego upravo znači da se zajednica nastavlja, te se njezin sustav širi kroz nove obiteljske sustave, odnosno zadruge (Sicard, 1974.).

Tijekom normalnog razvoja u kojem nisu postojale epidemije ili ratovi broj članova u zadruzi je uvijek rastao. Najveće zadruge brojale su i preko šezdeset članova, no one bijahu vrlo rijetke. U takvo velikim zadrugama moralo je jedanput doći do točke kada takvu zajednicu više nije bilo moguće zadržati. Vrhunac je mogao biti vremenski, kroz porast članova unutar zadruge, ili zbog općenitih društvenih uvjeta koji su je određivali, ili zbog klime pojedinih obitelji unutar zadruge.

Podjela zadruge se nije događala naglo. U normalnim uvjetima ona se očekivala unaprijed. U većini područja prije toga su sagrađene nove kuće kako bi sva braća sa svojim obiteljima imala sigurnu egzistenciju. Ognjište s kotlom za kuhanje bilo je važni simbol jedinstva zadruge. Modeli podjele bili su različiti od jedne do druge regije. U načelu se razlikovala nasljedna od stečene imovine. Nasljedno imanje (baština, stožer, djedovina) dijelilo se linearno, što znači da je svaka obitelj dobivala isti udio. Stečena dobra dijeljena su svim odraslim muškim članovima. Živežne namirnice su se raspoređivale prema broju članova svakog domaćinstva. Uštedovina, ali i dugovi, morali su biti podijeljeni. Mnoga pravila, koja su se razlikovala od regije do regije, specificirala su predmete koji se nisu smjeli dijeliti, nego su se morala ostaviti u starom domaćinstvu (Filipović, 1976.). I nadalje su zajednički posjed bili: livade, polja, šume, mlinovi, voćnjaci, te često i bunari. Izvorno je podjela zadruge značila jednostavno kraj jednog domaćinskog ciklusa i početak novog (Kaser, 1995.).

5. MODERNI UTJECAJI I IŠČEZAVANJE ZADRUGE

5.1. VRIJEME PRIJE I. SVJETSKOG RATA

Zadruga je imala osobito veliko značenje u smislu zaštite seoskog stanovništva od siromaštva, te je sprečavala razvoj proletarijata. Usprkos tome, takav oblik organizacije nije mogao dalje opstati. Kaser to vidi kao mogući razlog porasta životnih očekivanja. Dovodilo je to do jedne novo - formirane patrijarhalne jezgre. Sinovi s ocem su živjeli puno duže, do njegove smrti. U sve starijoj dobi sin je preuzimao poglavarstvo u zadruzi. Zbog tako dugog zajedničkog života s ocem često su iskrsavali konflikti i napetosti. U studiji V. Erlich u kontekstu strukture seoskih obitelji navodi četiri tipa domaćinstva. Prvi tip je stara velika zadruga. U njoj oženjeni sinovi žive s obiteljima u kući oca, koji ih do smrti ne napušta. U tom domaćinstvu žive i rođaci. Taj tip, navodi Erlich, je na kraju 30-tih već prilično iščeznuo i tek je u nekoj manjoj mjeri prisutan u nekim selima.

Drugi tip karakterizira domaćinstvo u kojem oženjeni sinovi žive s obiteljima u kući oca. Domaćinstvo se dijeli kad se oženi najmlađi sin. U 15% sela prevladava taj tip razdiobe. Treći tip izražava se kroz jedan transformacijski oblik. Oženjeni sinovi još jedno određeno vrijeme ostaju u kući oca, toliko dugo dok su im djeca malena ili dok ih još nema dovoljno, a onda se dijele. Takav oblik je bio prisutan u 35% sela. Četvrti tip karakteriziraju male obitelji u kojima roditelji sa svojom neoženjenom djecom žive zajedno u istom domaćinstvu. U ovoj kategoriji su i obitelji kod kojih, pored neoženjene djece, živi još jedan oženjeni sin ili kćer s obitelji, a neki puta i netko od rođaka (Erlich, 1964.).

U pogledu modernizacije te porasta stanovništva sve češće je dolazilo do podjele velikih domaćinstava. Stvaranje novih zadruga bivalo je sve rjeđe. To se događalo osobito pod utjecajem društvene i ekonomske modernizacije, čijem napretku je zadruga kao takva smetala.

Daljnji uzroci koji su egzistenciju zadruga ugrožavali bili su i državno odsluženje vojnog roka. To je bio prvi susret mladih s novom kulturom, te napuštanjem vlastite regije (Kaser, 1995.). Kroz opće obvezno školovanje domaćinstvo gubi svoje prvotno značenje kao jedina socijalna okolina. To je bio i način gubljenja tradicionalnih vrijednosti. Novi nasljedni modaliteti bili su regulirani državnim zakonima, te su se protivili patrijarhalnoj strukturi. Zbog emigracije i upoznavanja novih kultura za povratnike postaje teško ponovo se prilagoditi tradicionalnoj okolini. Svi ti faktori utječu na porast zahtjevnosti i individualnih ambicija.

Komercijalizacija, te kasnije industrijalizacija, potresle su bazu tradicionalnog domaćinstva. Robno-novčani odnosi dobivali su na značenju osobito u prigradskim i prometno povezanim područjima. Jedino mjerilo postala je vrijednost rada, robe i dohotka. Različiti poslovi unutar zadruga naglo su gubili na vrijednosti. Domaćinstva su se morala prilagoditi potražnji na tržištu: "jeftinije žitarice koje je primarno proizvodila Amerika transportirane su u Europu i konkurirale evropskim seljacima, te su oni bili prisiljeni prodavati žitarice po nižoj cijeni" (Olsen, 1989.). Paralelno s tim rastao je novčani porez. To je bilo nadasve veliko opterećenje za seljake u Vojnoj krajini, jer su do tada plaćali malen ili uopće nikakav porez. Da bi mogli plaćati porez, seljaci su prodavali ne samo vlastite proizvode nego i zemljište. Za vrijeme slabe žetve dugovi su im rasli te su morali prodavati sve što bi imali. Dodatni porast stanovništva u tom razdoblju je uzrokovao i tisuće emigranata.

Posljedica tih promjena je nezadovoljstvo u zadruzi. Kako se suprotstaviti rastućem osiromašenju, te gorućim konfliktima? Tko ima pravo prodavati zemljište i prihode, te na taj način dijeliti novac i ekonomska dobra unutar zadruga? (Olsen, 1989.). Novi pritisak izvana rezultirao je uvijek većim konfliktima i promjenama u autoritarnim odnosima.

Za to razdoblje karakteristična je i činjenica da su mnogi seljaci prodavali zemljište i odlazili u gradove gdje su nalazili posao. Seljački život je postao pretežak.

5.2. VRIJEME IZMEĐU DVA RATA

U ovom vremenu podjela zadruga značila je već konačni ili posljednji korak u smjeru raspadanja zadružne obitelji. Ekonomska kriza je još više oslabila zadružno stanje. Došlo se do spoznaje da zadruga za seljaka više nije bla od koristi. Puljiz piše da je u kasnijem

razdoblju kriterij zajedničkog življenja u zadrugi relativiziran. Neki članovi su bili punopravni članovi zadruge iako su dulje vremena mogli živjeti izvan kuće. Za zadrugu ih je vezala jedino zajednička imovina i autoritet starješine. Unutar zadruge bi ostajali drugi članovi njihove obitelji, žena i djeca (Puljiz, 1992.).

Kao posljedica demografskih promjena (nizak mortalitet, te visok natalitet) povećane su podjele unutar zadruga - razvio se sloj nadničara i slugu. Bogati seljaci koji nakon podjele zadruge nisu imali dovoljno radne snage morali su dodatno upošljavati radnike koji nisu bili njihova rodbina. Mnogi od njih novac si zarađivali sezonski u vrijeme žetve u Slavoniji i Srijemu. Neki drugi odlazili su u inozemstvo i radili kao poljoprivrednici u Nizozemskoj, Francuskoj ili Belgiji. Članovi zadruge su u pravilu svoj zarađeni novac slali kući.

5.3. VRIJEME NAKON II. SVJETSKOG RATA

Za vrijeme ili nakon II. svjetskog rata, kada je došla komunistička vlast, patrijarhalnost te tradicionalno organizirano domaćinstvo su, iz ideoloških razloga, postali navodno veliki neprijatelji, te smetnja modernizaciji društva (Kaser, 1995.). Pokušavalo se sve moguće se kako bi se tradicionalna kultura razrušila.

Izlaz se vidio u sljedećim mjerama: jedan velik dio radnika bio je zaposlen u poljoprivredi. Tehnike obrade zemlje su bile u silnom zaostatku. Zemljište je uslijed raspodjele unutar zadruge bilo "raskomadano". Male parcele su imale mnoštvo vlasnika. Agrarna reforma nije mogla donijeti značajno poboljšanje situacije. Porast stanovništva, te nemogućnost zapošljavanja u sektorima izvan poljoprivrede predstavljale su velik problem.

U Jugoslaviji se dogodila tzv. deagrarizacija. Patrijarhalna struktura je olabavljena, te su stvorena brojna radna mjesta u industriji. Željelo se izići iz tradicionalnog miljea. Između 1948. i 1981. znatno je opao udio agrarnog stanovništva (Rihtman-Auguštin, 1987.). Time je također postala neznatna i osnova za obiteljsku strukturu zadruge.

U prvim godinama nakon rata doneseno je jedinstveno zakonodavstvo. U supružničkim odnosima jednaka prava uživaju muž i žena. Djeca su zakonski zaštićena pred samovoljom oca. Muž i žena su ravnopravni dionici nasljedstva.

Program Saveza komunista Jugoslavije štitio je punu ravnopravnost žene, te promatrao konflikte kao dio klasne borbe (Rihtman-Auguštin, 1987.). Ravnopravnost žene pokazivala je i nedostatke. Tradicionalne uloge spolova su nadživjele svaki razvoj. Žene su se uvijek gledale samo kroz kućne poslove, a rad izvan domaćinstva bio je kao duplo opterećenje. Tradicionalna životna načela se nisu mogla lako nadići.

U agrarnom zakonodavstvu radilo se na raspadanju zadruge kroz limitirani privatni posjed. Ekonomska migracija, te rastući dohodak u inozemstvu utjecao je sve jače na raspad zadruge. U primorju se patrijarhalna struktura sve više raspadala zbog razvoja turizma.

Socijalna i ekonomska politika države preuzimala je dosadašnje funkcije zadruge. Patrijarhat je uspješno prekinut. U daljnjem razdoblju sve se više osjećalo "gašenje" zadruge. Može se sa sigurnošću kazati, tvrdi Burić, da nema više takvog oblika obiteljske strukture, ali način ponašanja i vrijednosti su preživjele do danas, kako u obitelji tako i u društvu (Burić, 1976.).

6. ZAKLJUČAK

Neke elemente načina razmišljanja i patrijarhalnog sustava vrijednosti zadrugne obitelji možemo susresti kako u našim današnjim obiteljima tako i u široj društvenoj zajednici.

Zadrugna obitelj je specifična za Južne Slavene u smislu življenja više bračnih parova i njihovih obitelji u zajedničkom domaćinstvu, dok su za narode Zapadne i Srednje Europe karakteristične velike obitelji samo jednog bračnog para, s puno djece, služinčadi ili nekog od rodaka.

Transformacija zadrugne obitelji tekla je postupno i prelazila u druge oblike uslijed različitih faktora koji su zahvaćali razvoj društvene zajednice. Među najznačajnijima su ekonomski faktor (razvoj robno-novčane privrede) i migracijska kretanja. Obiteljska struktura se transformirala u proširenu obitelj te je za današnje suvremeno društvo karakteristična egalitarna obitelj. Proces transformacije obitelji ni ovdje ne završava; vidljive su težnje novim obiteljskim strukturama kao što su izvanbračne zajednice, majkadijete zajednica i sl. No neke vrijednosti i stilovi ponašanja kućnih zadruga se mijenjaju znatno sporije, jer su dio društvene svijesti pojedinaca. Iako se obiteljska struktura mijenja, neki od vrijednosnih sustava još uvijek egzistiraju u današnjoj hrvatskoj obitelji.

Radi sveobuhvatnosti u pristupu obitelji neophodno je upoznati upravo korijene naše obitelji, uloge njenih članova, te transformaciju da bismo mogli lakše prepoznati manifestne pojave u današnjim obiteljskim strukturama i pronaći što djelotvornije metode u rješavanju problematike obitelji.

LITERATURA:

1. Brajević, F. (1941.) *Die Zadruga der Südslaven und ihre Entwicklung in Kroatien*. Wien: Hochschule für Welthandel.
2. Burić, O. (1976.) The zadruga and the Contemporary Family in Yugoslavia. u: **Communal Families in the Balkans: The zadruga**. Notre Dame: Hg. Robert F. Byrnes.
3. Erlich, V. (1964.) **Jugoslavenska porodica u transformaciji**. Zagreb: Naprijed.
4. Filipović, M. (1976.) Zadruga (kućna zadruga). **Communal Families in the Balkans: The zadruga**. Notre Dame: Hg. Robert. F. Byrnes.
5. First, R. (1981.) **Seoska porodica danas**. Zagreb: IDIS.
6. **Gesetzesentwurf über Haus - Kommunionen (1874.)** Agram.
7. Hammel, Eugene A. (1974.) The zadruga as Process. u: **Household and Family in Past Time**. Hg. E. Peter Laslett. Cambridge: Cambridge University Press, (first paperback edition).
8. Haralambos, M. (1994.) **Uvod u sociologiju**. Zagreb: Globus.
9. Höllinger, F. (1987.) Familie und außerfamiliäre Netzwerke als Basis für soziale Beziehungen und Hilfeleistungen, u: **Werthaltungen und Lebensformen in Österreich**. Wien: R. Oldenbourg Verlag, München/Verlag für Geschichte und Politik.
10. Janković J. (1998.) Vrednote u kontekstu obiteljskog sustava. **Revija za socijalnu politiku**, 5 (1), 13-23.

11. Kaser, K. (1994.) Abstammung, Verwandtschaft und Öffentlichkeit, **Beiträge zur historischen Sozialkunde** 3.
12. Kaser, K. (1995.) **Familie und Verwandtschaft auf dem Balkan. Analyse einer untergehende Kultur**, Wien - Köln - Weimer.
13. Kučera, M. (1945.) **Die wirtschaftliche und soziale Bedeutung der Großfamilie bei Kroaten und Serben**. Graz.
14. Mayer, A. (1910.) **Die bäuerliche Hauskommunion (Zadruga) in den Königreichen Kroatien und Slawonien**. Heidelberg.
15. Mandić O. (1974.) Rodbinske zajednice u evolucionoj shemi društvenih odnosa. **Sociologija sela**, 12 (1), 53-63.
16. Mitterauer, M. (1994.) Eine patriarchale Kultur? Funktionen und Formen der Familie auf dem Balkan. **Beiträge zur historischen Sozialkunde** 3.
17. Mitterauer, M., & Sieder, R. (1991.) **Vom Patriarhat zur Partnerschaft. Zum Strukturwandel der Familie**. München: Beck.
18. Olsen, I., (1989) Authority and Conflict in Slavonian Households: The Effect of Social Environment on Intra-Household Processes. U: **The Household Economy**, Reconsidering the Domestic Mode of Production. Hg. Richard R. Wilk. Boulder.
19. Puljiz, V. (1996.) Trendovi u socijalnoj politici Hrvatske. **Revija za socijalnu politiku**, 2 (3-4), 273-284.
20. Puljiz, V. (1992.) Porodične zadruge i procesi modernizacije hrvatskog društva. **Sociologija sela**, 30 (1/2), 147-154.
21. Rihtman-Augustin, D. (1987.) **Patriarchalismus heute, Die Stellung der Frau auf dem Balkan**. Berlin: Hg. Norbert Reiter.
22. Sicard E., (1976) The zadruga Community: A Phase in the Evolution of Property and Family in an Agrarian Milien, u: **Communal Families in the Balkans: The zadruga**. Hg. Robert F. Byrnes. Notre Dame.
23. Sicard E. (1974.) Razmišljanja o postojanju i konceptu kućnih ekonomskih zajednica. **Sociologija sela**. 12 (1), 28-52.
24. Utješenić-Ostrožinski O. (1988.) **Kućne zadruge. Vojna Krajina**. Zagreb: Školska knjiga.

Summary

FAMILY COMMUNAL AND CONTEMPORARY SOCIETY

Zdravka Leutar

In this article a communal family, that is specific family structure in our regions, is analyzed. Being very specific, it raises interest of local and foreign experts on family structure. Therefore this article is based both on local and international literature dealing with origin of communal family, its structures and way of life for each of its members. It also gives reasons for its decay. But some of values and behaviors, typical for that structure, exist still today. The article describes some elements of partnership that today's family is missing. And these elements might be helpful in fighting individualism that is becoming more and more visible today in life of everybody.